

ABBASİLERİN SİYASÎ EMELLERİNİN TARİHİ KÖKLERİ*

Yazan: Faruk ÖMER

Çeviren: Doç. Dr. Cem ZORLU**

Abstract

The Historical Roots of Abbasids' Political Goals

Abbasids based their claims of Caliphate on two basic elements. First one is the testament of Abu Hashim for Muhammad b. Ali, the second one is the claim that Abbasids come from the ancestry of Abbas who is uncle of prophet Muhammad. They used the testament of Abu Hashimm as the ground of their claims of Caliphate before taking-over the power. After having established the Abbasid State, they used the theme, that they come from the ancestry of Abbas, to ground their claims.

Giriş

Abbasîlerin hilâfette hakları olduğu iddiaları, her biri diğerinden anlam ve önem açısından farklı iki ayrı dönem geçirmiştir. Bunlardan ilki, Emevî rejimine karşı gizli davet dönemidir ki, bu dönemde Abbasî davetçileri, mümkün olabilen en fazla sayıda Emevî muhalifini saflarına katmayı hedeflemişlerdi. Bu dönemde davet, Peygamber (s.a.v.)'den sonra İslâm toplumunun idaresini ele geçirmek için "Hâşim oğullarının" veya "Ehl-i Beyt'in hakkı" gibi genel nitelikli sloganları kullanmış ve Abbasî davetçileri de, Abbasîlerin hilâfet haklarının Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. Ali'nin vasiyetinden kaynaklandığını yüksek sesle dile getirmişlerdir. Bu, Abbasîlerin hilâfet haklarını, Ali oğullarının el-Hanefî kolundan (Çünkü Muhammed'e, annesi Havle el-Hanefiyye'ye nisbetle Muhammed el-Hanefiyye deniliyordu.) meşru yolla miras olarak aldıkları an-

* Bu çeviri, yazarın makalelerini topladığı *Buhûs fi't-Târîhi'l-Abbâsî*, (Beyrut, 1977) adlı eserinin 52-71 sayfaları arası tercemesidir. Gerekli gördüğümüz yerlere çev. kaydı ile bazı ilavelerde bulunduk

** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

lamına gelmektedir. Fakat, isyan başarıya ulaşıp yeni devlet kurulur kurulmaz Abbasîler, Ebû Hâşim ve onun gizli teşkilatı “Hâşimiyye” ile olan ilişkilerini unutarak hilâfetteki haklarının Rasûlullah (s.a.v.)’in amcası Abbas b. Abdilmuttalib’e ve onun mirasına dayandığını vurgulamaya başladılar.

Ebû Hâşim’in Vasiyeti (Sarı Sahife)

İlk iddiayı tartışmaya başlamadan önce, Muhammed b. el-Hanefiyye adına kurulan ve kendisinden sonra oğlu Ebû Hâşim’in yönettiği daha sonra da Ebû Hâşim’in, öğrencisi ve dostu Muhammed b. Ali el-Abbasi’ye idaresini teslim ettiği gizli hareketin faaliyetlerini kısaca aktarmamız gerekir. Ben, Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî (66/685-67/686)’nin Kûfe’de önderlik ettiği¹ Irak el-Arabî ile Cezire bölgesinin bir kısmını içerisine alan isyanın Muhammed el-Hanefiyye adına olduğu kanaatini taşıyorum. Bu hareketin, Şîi muhalefet hareketinin gelişiminde yeni prensipler ortaya koyduğunu söylemek gerekir. Nitekim Muhtâr, Muhammed b. el-Hanefiyye’nin “*beklenen mehdî*” olduğunu dile getirmiş; sonra da kendisinin peygamber olduğunu iddia etmiştir. Ancak, bu konu ile ilgili olarak Muhtâr’ın hareketinin bizi ilgilendiren yönü, bu hareketin imameti el-Fatimî (Hasan ve Hüseyin) kolundan Muhammed b. el-Hanefiyye’ye geçirmiş olmasıdır.

Muhtâr’ın hareketi tarihi kaynaklarda ve fırkalarla ilgili eserlerde farklı isimlerle tanınmaktadır. Bazıları şunlardır: el-Keysâniyye², el-Muhtâriyye ve el-Haşebiyye³. Ancak Muhammed b. el-Hanefiyye’nin 81/700 yılında vefat etmesi, taraftarlarının fırkalara ve gruplara ayrılmasına neden oldu. Bunları iki ana gruba ayırabiliriz:

1-el-Kürabiyye⁴: Bunlar, Muhammed b. el-Hanefiyye’nin vefat ettiğini kabul etmeyen ve onun Radvâ dağında veya muhtemelen bir başka yerde gizlendiğini dile getiren gruptur. Muhammed b. el-Hanefiyye’nin ilah, kendisinin de onun peygamberi olduğu inanan Hamza b. Umâra, bu fırkanın reislerinden idi. O, böyle aşırı ve sapık görüşler yaymıştır.

2-Muhammed b. el-Hanefiyye’nin öldüğüne inanan taraftarlar: Bunlar, Muhammed’den sonra kimin imam olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

¹ Wellhausen, *ed-Devletü’l-Arabiyye ve Sukûtuha*, ter. Abdülhâdi Ebû Ride, Kahire, 1938, s.181 v.d.; G. Levi Della Vida, “*Muhtâr*”, İ.A., İstanbul, 1960, VIII, 513-516.

² Raviler, ismin nisbetinde ihtilaf etmişlerdir. Bazısı bu nisbeti Muhtâr’ın lakabına dayandırmışlar, bazısı da Muhtâr’ın polis şefiyle ilişkili olduğunu söylemişlerdir. Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, İstanbul, 1929, I, 17; İbn Kuteybe, *Maârif*, Göttingen, 1850, Kahire, 1960, s.622.

³ Bu isimlendirme, Muhtâr’ın yakınlaşmaya çalıştığı mevalinin biricik silahı olan sopa (haşeb) ve bastondan kaynaklanmaktadır. (Bk.Nevbahtî, *Fıraku’s-Şîa*, Neced, 1959, nşr. Helmut Ritter, İstanbul, 1931, s.20-21.)

⁴ Nevbahtî, *a.g.e.*, s.23 v.d.; el-Kummî, *el-Fırak ve’l-Makâlât*, Tahran, 1963, s.21, 35-38; Eş’arî, *a.g.e.*, I, 19; el-Keşşî, *Ma’rifetu Ahbâri’r-Ricâl*, Neced, 1964, s.266.

a-Bir kısmı Muhammed'den sonra imametin Ali b. Hüseyin'e (Zeynelabidin) intikal ettiğini iddia etmişlerdir. Bu rivayet⁵ takdir ve diğer kaynaklarda onu destekleyen bir başka rivayet yoktur. Ancak konusunda yine tek olan bir başka rivayet⁶ daha vardır ki, imametin Ali Zeynelabidin'e geçtiğini desteklemesi açısından önceki rivayetle uyusmaktadır; fakat imametin kimden intikal ettiği konusunda farklılık arz etmektedir. Bu rivayete göre, Ali Zeynelabidin'e imametin intikal ettiği şahıs, Ebû Hâşim'dir; Muhammed b. el-Hanefiyye değildir. O halde, şunu kesinlikle söyleyebilirim: Bu gibi rivayetlerde tarihî açıdan bir doğruluk payı varsa, bunlar, İbn el-Hanefiyye'nin vefatının taraftarlarından bir kısmını, Şiî Hüseyinî kitleye katılmaya ittiğini iddia etmekten öte bir mana ifade etmez.

b-Bir kısmı da imametin Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçtiğini iddia etmişlerdir.⁷ İşte bu Ebû Hâşim, taraftarlarını, “*el-Hâşimiyye*” adı verilen ve faaliyetleri Emevîler ile casusları tarafından yakın takibe alınan, gizli ve etkin bir teşkilatın çatısı altında toplayarak organize etmiştir.

Ebû Hâşim'in kendisinden sonra yerine geçecek bir çocuk bırakmadan 97/715 veya 98/716 yılında vefat etmesiyle taraftarları, her biri belirli bir şahsın imametine inanan kitlelere ve gruplara ayrıldılar. Kısaca onları şu gruplara ayırabiliriz:

Birinci grup: Bunlara göre imamet, Ebû Hâşim'den kardeşi Ali b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçmiş; daha sonra da onun evlatları arasında birinden diğerine intikal etmiştir.⁸ Görünen o ki, bu grup Muhammed'in hatırasına bağlı kalmış ve ondan sonra da neslini desteklemiştir.

İkinci grup: Bunlar, Ebû Hâşim'in vefat etmesiyle imametin Ali evladından Abbasî ailesine intikal ettiğini iddia etmiştir. Bu geçiş, Ebû Hâşim'in Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbas'a vasiyetine dayanmaktadır.⁹ Her ne olursa olsun, bu fırkaya göre de imamet, Rasûlullah (s.a.v.)'in ailesi Hâşimoğulları içerisinde kalmaktadır.

Üçüncü grup: Bunlar, Beyân b. Sem'ân et-Temîmî el-Kûfî'nin taraftarlarıdır.¹⁰ Bu grup, Beyân'ın Ebû Hâşim'in yerine geçtiğine ve onun peygamber

⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, Kahire, 1328/1910, s.28.

⁶ Eş'arî, *a.g.e.*, I, 23.

⁷ Nevbahtî, *a.g.e.*, s.27; Kummî, *a.g.e.*, s.38, 69; Eş'arî, *a.g.e.*, I, 20.

⁸ Nevbahtî, *a.g.e.*, s.28-29; Kummî, *a.g.e.*, s.38; Eş'arî, *a.g.e.*, I, 20-21.

⁹ *Ahbâru'l-Abbâs ve Veledihî*, El yazması, Evkaf Kütüphanesi, Bağdat, v.85a; Nevbahtî, *a.g.e.*, s.29-30; Kummî, *a.g.e.*, s.39-40; Eş'arî, *a.g.e.*, I, 21; el-Kâdî en-Nu'mân, *Şerhu'l-Ahbâr fi Tarihi'l-Eimmeti'l-Ebrâr*, Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi (Londra Üniversitesi), Londra, nr. 25732, v.50; Bağdâdî, *a.g.e.*, s.28; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Leipzig, 1923, s.15.

¹⁰ Nevbahtî, *a.g.e.*, s.30 v.d.; Kummî, *a.g.e.*, s.33-34; Eş'arî, *a.g.e.*, I, 23; Bağdâdî, *a.g.e.*, s.28; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Kahire, 1317-1320, I, 34; Şehristânî, *a.g.e.*, s. 113-114. Burada şu bilgiyi aktarmadan geçemeyeceğiz: Bağdâdî bu şahsın taraftarlarının iki gruba ayrıl-

olduğuna inanmaktadırlar. Beyân et-Temîmî insanları hulûl ve tenasüh prensibine çağırması ve ilahî ruhun ardı ardına imamlara geçtiğini ve sonunda kendisine hulûl ettiğini ileri sürmüştür. Bu şahsın akıbeti ise şöyle olmuştur: Kûfe valisi Halid b. Abdillâh el-Kasrî 119/737 senesinde onu yakalamış ve dostu Muğire b. Said el-İclî ile birlikte Kûfe'de yakmıştır.

Dördüncü grup: Bunlar, Abdullah b. Amr b. Harb'in taraftarlarıdır.¹¹ Bunlar, Ebû Hâşim'den sonra İbn Harb'in imam olduğunu dile getirmişlerdir. Fakat görünen o ki, hareketleri pek aktif ve liderleri de, hareketin önderliğine layık veya yeterli değildi; bundan dolayı da hareket, ilkelerinden sapmıştı. İşte bu yüzden, bu hareketin önemli bir yeri olmamış; tarihî veya tarihî olmayan kaynaklar, ondan çok az bahsetmişlerdir.

Beşinci grup: Bu grup tarihte el-Cenâhiyye ismiyle tanınmaktadır. Bunlar, Abdullah b. Muaviye b. Abdillâh b. Cafer b. Ebî Talib'in taraftarlarıdır. Bu şahıs, tabiatıyla ne Hz. Ali ne de Hz. Fatıma evladındandır. Abdullah b. Muaviye 127/744-745 yılında Kûfe'de isyan etmişti. Onun isyanının Hâşimî muhalefet tarihinde büyük bir önemi vardır. Çünkü, aşırı görüşlere davet eden hareketi, Irakdan Fars'a kadar yayılmış ve siyasî otoritesinin eriştiği bölgeleri içerisine alan genç bir devlet kurmuştur. Ayrıca bazı Abbasî şahsiyetler de devletin idaresinde ona yardımcı olmuşlardır. Ancak Emevî ordusu ona hareket alanı bırakmamış ve kısa bir süre içerisinde isyanına son vermiştir. Abdullah ise Horasan'a kaçmak zorunda kalmış; orada Ebû Müslim onu yakalayıp bir müddet hapsedmiş ve sonra da öldürmüştür. Çünkü, Abbasî daveti o vakit Horasan'da olgunlaşmıştı ve gerçekten Horasan, Abdullah b. Muaviye gibi Abbasîlere karşı yeni ve etkili bir rakibi kaldıramazdı. el-Cenâhiyye'nin, Ebû Hâşim'in kendisinden sonra Abdullah b. Muaviye'yi imam olarak vasiyet ettiği iddiası ise dikkat çekici bir husustur. Kaynaklar, Cenâhiyye ile Abbâsiyye arasında Ebû Hâşim'den sonra imametın intikali çerçevesinde sert kelimî tartışmaların meydana geldiğini aktarmaktadır. Her biri, Ebû Hâşim'in kendi imamlarını vasiyet ettiğini iddia etmektedir.¹²

Ebû Hâşim'in vasiyetinde hak iddia eden dinî ve siyasî fırka ve gruplar hakkındaki bu genel bilgi, imamet meselesi etrafında farklı cemaat ve gruplar arasındaki keskin ve net bölünmeleri yansıttığı gibi, bu vasiyet etrafında sert tartışmaların da var olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Mesele, Abbasîlerin bu vasiyetten hak iddia etmeleri ile bağlantılı hale gelince de, çağdaş Müslüman ve müsteşrik tarihçilerin bu olay karşısında tutumla-

dıklarını söylemektedir: "Onlardan bir kısmı onun peygamber olduğunu ve Muhammed (s.a.v.)'in şeriatından bazı hükümleri neshettiğini iddia etmektedir. Diğer bir kısmı ise onun ilah olduğunu ileri sürmektedir."

¹¹ Eş'arî, a.g.e., I, 22; Bağdadî, a.g.e., s.28; İbn Hazm, a.g.e., I, 37; Şehristânî, a.g.e., s.112.

¹² Nevbahtî, a.g.e., s.26; Eş'arî, a.g.e., I, 22 "İmamı tanıyan birisi dilediğini yapsın."; Şehristânî, a.g.e., s.16, 113; Taberî, *Târîhi'r-Rusul ve'l-Mulûk*, nşr.M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1380-1387/1960-1967, VII, 302.

rı farklı farklı olmuştur. Van Vloten, Profesör Lewis ve Profesör Moscati¹³ tarihî açıdan bunun doğru olduğunu kabul ederken, Wellhausen¹⁴ bu rivayeti, “*Muhtemelen hayalî veya efsanevî bir rivayettir.*” şeklinde değerlendirmiştir. Zetterstéen(?), De Goeje ve Quatremère de, vasiyet ve Ebû Hâşim’in zehirlenmesi rivayetinin yalan olduğunu söylemektedir.¹⁵

Üstad Doktor ed-Dûrî ise, başlangıçta bu rivayeti kabul etme noktasında ihtiyatlı davranmıştır: “*Her halükarda şunları kesin bir şekilde ifade edebiliriz: Ebû Hâşim hiçbir çocuk bırakmadan vefat etmiş ve onunla Muhammed b. Ali arasındaki iyi ilişkiler, Hâşimiyye’nin Muhammed’e katılarak Abbasî davetinin çekirdeğini oluşturmasını sağlamıştır.*” Ancak Doktor ed-Dûrî, “*Ahbâru’l-Abbas*” isimli el yazması esere muttali olduktan sonra bu görüşünden vazgeçerek vasiyetin önemine ve tarihî gerçekliğine dikkat çekmiştir.¹⁶

Doktor Hasan İbrahim Hasan da, “*Ebû Hâşim’in vasiyetiyle imamet hakkı Ali oğullarından Abbasîlere geçinceye kadar, iki aile (Ali oğulları ile Abbas oğulları), ortak düşman olan Emevîlere karşı ittifak halinde idiler.*” diyerek vasiyetin doğruluğunu kabul etmektedir.¹⁷

Profesör Claude Cahen ise, kendisini herhangi bir görüşün bağlayıcılığı altına sokmayarak şöyle demektedir: “*Ebû Hâşim’in Muhammed b. Ali el-Abbasî’ye vasiyetinin gerçek olup olmadığı meselesi günümüzde, daha önce ve yakın zamana kadar sahip olduğu öneme artık sahip değildir.*” Sonra şunları ilave etmektedir: “*Ancak, Ebû Hâşim’in taraftarlarının Muhammed’e bağlılık yemini ettiklerinden ve Muhammed’in de imamları gibi davrandığından şüphe edemeyiz.*”¹⁸

İlk dönem tarihçilerinden pek çoğu ise, Ebû Hâşim’in Muhammed el-Abbasî’ye vasiyet ettiğini kabul etmektedir. Bunlardan Belâzurî (v.279/892) şu bilgileri aktarmaktadır: “*Süleyman b. Abdilmelik (96-99/715-717) halife olunca, Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye (Şam’a) gelerek Şiadan birkaç kişi ile birlikte huzuruna çıktı... Muhammed b. el-Hanefiyye vefat ederken ona vasiyet etmiş ve Şianın sevk ve idaresiyle onu görevlendirmişti.*

¹³ Van Vloten, *es-Siyâdetu’l-Arabîyye ve’ş-Şîa ve’l-İsrâîliyyât*, ter. Hasan İbrahim Hasan, Kahire, 1934, s.92 v.d.; Bernard Lewis, *el-Arab fi’t-Tarih*, ter. N. E. Faris-M. Y. Zayid, Beyrut, 1954, s.78; Moscati, “*Vasiyyetu Ebî Hâşim*”, *Mecelletu’d-Dirâsâtî’ş-Şarkîyye*, sayı:27, 1953, s.9 v.d.

¹⁴ Wellhausen, *The Arab Kingdom and its fall*, Kalküta, 1922, s.503.

¹⁵ Zetterstéen, “*Ebû Hâşim*”, İ.A., İstanbul, 1964, IV, 28; De Goeje, “*Ensâbu’l-Eşraf li’l-Belâzurî*”, *Mecelletu Z.D.M.G.*, 1881, s.394. Ancak De Goeje’nin, “*Abbasiler, Ebû Hâşim’i zehirlenmişlerdir ve Ebû Hâşim’in, gizli hareketin önderliğini kendilerine bıraktığını iddia etmişlerdir.*” şeklindeki iddiası, doğru bir izah olarak kabul edilemez. Çünkü, tarihî kaynaklara dayanmamaktadır. Quatremère, “*Havle Devleti’l-Hulefâi’l-Abbasîyyîn*”, *el-Mecelletu’l-Asyevîyyetu’l-Cedide*, 1835, s.324-325.

¹⁶ Abdülaziz ed-Dûrî, *el-Asru’l-Abbâsiyyu’l-Evvel*, Bağdat, 1945, s.21; Abdülaziz ed-Dûrî, “*Davun Cedidun ale’d-Da’veti’l-Abbâsiyye*”, *Mecelletu’l-Kullîyyeti’l-Adâb ve’l-Ulûm*, sayı:2, 1957, s.68.

¹⁷ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu’l-İslâm*, Kahire, 1964, II, 11.

¹⁸ Claude Cahen, “*Points de vue sur la Révolution Abbâsîde*” in R.H., 1963, s.311.

Ebû Hâşim huzura girince konuşması ve zekasıyla Süleyman b. Abdilmelik'i hayrette bıraktı... Sonra oradan ayrıldı. Süleyman da onunla birlikte bir rehber göndererek, ona hizmet etmesini emretti. Rehber, Ebû Hâşim'i gittikleri yoldan uzaklaştırarak bir çadırın yanına götürdü. Burada onu öldürmek için hazırlık yapmış, yanında koyunlar ve zehir olan bir bedevi vardı. Oraya ulaştıklarında susuzluktan ölmek üzere idi. Ebû Hâşim bedeviden su istedi, o da ona içerisine zehir koyduğu sütü ikram etti. Ebû Hâşim bu zehirli sütü içince hastalandı ve Humeyme'de bulunan Muhammed b. Ali'nin yanına gitti. Bir müddet sonra da orada öldü.¹⁹ Belâzurî'ye ait ikinci bir rivayetteki bilgiler ilkinden çok farklı değildir. Bu rivayete göre, Ebû Hâşim Muhammed el-Abbasi'ye şöyle demektedir: "Ey amcamın oğlu! Gerçekten biz imametini bizim olacağını zannediyor-duk. Artık şüphe kalmamış ve net bir şekilde anlaşılmuştur ki imam sensin, babam değil. Ve ardından kendisine ait belgeleri ona verdi ve taraftarlarının isimlerini birer birer saydı."²⁰ Belâzurî'ye ait üçüncü bir rivayette ise Ebû Hâşim, Muhammed'e şöyle demektedir: "Bu iş (hilâfet), senin işindir; önce bunu sen üstleneceksin sonra da çocukların."²¹

Ya'kûbî de vasiyet rivayeti konusunda Belâzurî'yi desteklemektedir; ancak o, her zaman yaptığı gibi, bu rivayetin başında da kaynaklarını aktarmadan şöyle demektedir: "Ebû Hâşim zehiri içtikten sonra, 'Beni amcamın oğlu Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbas'ın yanına götürün!' dedi. O esnada Ebû Hâşim, eş-Şerât bölgesinde idi. Hemen onu Humeyme'de bulunan Muhammed'in yanına götürdüler. Onun yanına varınca, 'Ey amca oğlu! Ben öleceğim. Babamın bana şu vasiyeti ile birlikte sana geldim. Bu vasiyetin içerisinde emrin (hilâfetin) sana ve oğullarına geçeceği bildirilmektedir. Artık zamanı ve alameti gelmiştir; onun için çalışmanız gerekmez.' dedi"²²

Taberî'nin rivayeti ise, özü itibarıyla önceki iki rivayetle uyusmaktadır. Ancak o, Ebû Hâşim'in Muhammed'e şöyle dediğini aktarmaktadır: "Ey amcamın oğlu! Ben bir şeyler biliyorum; onu sana aktaracağım. Fakat, onu kimseye söyleme! İnsanların beklenti içerisinde olduğu bu iş (hilâfet), sizindir."²³

Şunu belirtmek gerekir ki, Belâzurî (v.279/892)'nin, Ya'kûbî (v.284/897)'nin ve Taberî (v.310/923)'nin rivayetleri muhtemelen aynı kaynaktan alınmıştır; bu kaynaklar, Heysem b. Âdiy (v.206/8219) ile Medâinî (v.215-223/830-848 arası)'dir. Her iki ravi de tarihî rivayetlerinin sıhhati açısından küçümsenemeyecek bir konumdadır. Bir yandan durum böyle iken, diğer yandan rivayetler arasındaki farklılık üslupta ve kelimelerdedir. Netice itibarıyla

¹⁹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, nşr. S. Zekkâr-R.Ziriklî, Beyrut, 1996, III, 467. Bu rivayeti Belâzurî, Heysem b. Adiy'den aktarmıştır.

²⁰ Belâzurî, a.g.e., III, 468. Bu rivayeti Ebû Mes'ûd el-Kûfî, Avâne'den rivayet etmiştir.

²¹ Belâzurî, a.g.e., III, 466. Bu rivayeti ise Medâinî aktarmıştır. Ayrıca bk. IV, 108. Burada rivayet "kâlû" ifadesi ile başlamaktadır.

²² Ya'kûbî, *Tarih*, Nefes, 1964, III, 42.

²³ Taberî, a.g.e., VII, 421.

rivayetler aynı manayı vermekte ve aynı olayı anlatmaktadır. Bu durum, rivayet edilen haberin sıhhatini güçlendirir ve ona güven oranını artırır.

Vasiyet konusu ile diğer tarihçiler de ilgilenmiştir. Örneğin İbn Sa'd (v.230/845) Tabakâtı'nda şu bilgileri vermektedir: “Ebû Hâşim vefat ederken Muhammed b. Ali'ye vasiyet etmiştir/görevi devretmiştir... Bu işin sahibi sensin ve senin çocuklarına ait olacak, diyerek taraftarlarını ona yönlendirmiş ve kendisine ait belgeler ile sancağı Muhammed'e teslim etmiştir.”²⁴ İbn Habib (v.245/859) de “Süleyman, Muhammed el-Abbasi'nin yanında vefat eden Ebû Hâşim'i zehirlemiştir.” diyerek bunu desteklemektedir.²⁵ Aynı şekilde İbn Kuteybe (v.267/889) de, Ebû Hâşim'in adamlarını Muhammed el-Abbasi ile tanıştırdığını ve elindeki evrakları ona verdiğini aktarmaktadır.²⁶ Şayet *el-İmâme ve's-Siyâse* isimli eserin İbn Kuteybe'ye ait olduğunu doğru kabul edersek, İbn Kuteybe orada da vasiyet haberini zikrederek şöyle demektedir: “Ebû Hâşim, Şiadan bazı şahısları onun (Muhammed el-Abbasi) için şahit gösterdi.”²⁷

Mes'ûdî (345/956) de Ebû Hâşim'in vasiyeti ile imametini Ali oğullarından Abbasoğullarına geçtiği haberini doğru kabul etmektedir;²⁸ ancak o, vasiyetin oğlu Muhammed b. Ali'ye değil de babası Ali b. Abdillâh'a olduğunu söyleyerek hata etmiştir.

Kitabu'l-Uyûn ve'l-Hadâik ise, Ebû Hâşim'in süt içirilerek değil de tatlı yedirilerek zehirlendiğini söylemiş ve bunu fark ettikten sonra “Ebû Hâşim Humeyme'ye gitti. Ardından amcasının oğulları Abdullah b. Abbas'ın çocuklarına bir mektup yazarak onlara davetçilerin durumunu bildirdi ve davetçilerine yazdığı mektupları mühürlediği bir mührü onlara teslim etti. Ayrıca taraftarlarına bir mektup yazarak işi (hilâfeti) Abbasoğullarına teslim ettiğini bildirdi.” ifadelerine yer vermiştir.²⁹ Burada, Câhız (255/868)'in³⁰ Ebû Hâşim Abdullah'ı zehirledikleri için Emevîleri eleştirdiğini zikretmeden geçemeyeceğiz.

Vasiyet meselesini tartışan önemli kaynaklardan birisi de müellifi meçhul olan “*Ahbâru'l-Abbâs ve Veledihî*” isimli el yazması eserdir. Bu eser “*Ahbâru'l-İmâme*” başlığı altında şu bilgileri vermektedir: “*Keysâniyye, Muhtâr b. Ebî Ubeyd'e nisbet edilmektedir... Onun lakabı Keysân idi. O, Muhammed b. Ali'nin imametini ileri süren ilk şahıstır. Ali b. Abdillâh ile oğulları da Mehdi dönemine kadar bunu savunuyorlardı. Abbâsiyye'nin bir fırka haline gelişinin kökü, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye dayanmaktadır.*” Eser şöyle devam et-

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Leyden, 1905, V, 241.

²⁵ İbn Habib, *Esmâu'l-Muğtâlin mine'l-Esrâf*, Kahire, 1954, s.179-180.

²⁶ İbn Kuteybe, *Maârif*, s.111.

²⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Kahire, 1904, II, 207-209. İbn Kuteybe bu rivayeti Heysem b. Adiy'den aktarmıştır.

²⁸ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Paris, 1873, VI, 58-59.

²⁹ *Uyûn ve'l-Hadâik*, (Müellifi meçhûl), Leyden, 1869, s.180.

³⁰ Câhız, *Fadlu Benî Hâşim alâ Benî Abdi Şems*, (Resâil), nşr. Sendûbî, Kahire, 1933, s.79.

mektedir: “Ebû Hâşim geldi... Muhammed b. Ali (el-Abbâsî)’nin yanına yerleşti. Ardından rahatsızlandı ve Muhammed’e vasiyet ederek kendisinden sonra onu imam olarak isimlendirdi.” Eser, Muhammed’in Ebû Hâşim’le ilişkisine ve Ebû Hâşim’in vefatına sebep olan olaylara dair ayrıntılar da vermektedir. Ancak o, Ebû Hâşim’in zehirlendiğini zikretmeyerek, sadece onun tabî bir şekilde vefat ettiğini belirtmektedir.³¹

Her ne olursa olsun, “Ahbâru’l-Abbâs ve Veledihî” adlı yazma eserde bu vasiyet konusu ile ilgili aktarılan en önemli bilgi, “Sarı Sahife” dir. Bu sahifenin aslı, onu, babası Ali b. Ebû Talib’den miras olarak alan Muhammed b. el-Hanefiyye’ye dayanmaktadır. Bu sahifeyi Muhammed’e de kardeşi Hüseyin b. Ali vermiştir. Bu sahife şunları içermektedir: “Horasan’da siyah sancakların ne zaman ve nasıl ortaya çıkacağı; bu sancakların ne zaman dikileceği; alametlerinin ve işaretlerinin zamanı; hangi Arap kabilelerinin yardımcı olacağı; bunları yapacak olan kişilerin isimleri; bu şahısların, adamlarının ve taraftarlarının özellikleri... Bu sahife, Muhammed b. Ali b. el-Hanefiyye’nin yanında idi ve vefat ederken onu, künyesi Ebû Hâşim olan oğlu Abdullah b. Muhammed’e verdi. Bu sahife ölünceye kadar onun yanında kaldı... Ebû Hâşim, Humeyme’de Muhammed b. Ali’nin yanında vefat ederken sahifeyi ona verdi ve yapmayı istediği şeyleri ona vasiyet etti...”³²

Sonra bu eser Ebû Hâşim’in Muhammed’e yaptığı sözlü vasiyeti serdetmektedir. Bu vasiyet, ayrıntılı ve kapsamlı olsa da, anlam itibariyle daha önceki kaynaklarda zikredilenlerden farklı değildir. Eser, Ebû Hâşim’in vefatının ardından Muhammed el-Abbâsî’nin ayağa kalkarak şiaya/taraftarlarına şöyle bir hutbe okuduğunu aktarmaktadır: “Onun ölümü sebebiyle sıkıntıya düştü iseniz, ben onun tarafından bu iş için seçildim. O, beni ve sizi bu işi gerçekleştirmek için toplamıştı. Ondan sizin bilmediğiniz pek çok şeyi öğrendim. Rabbiniz Allah’tan sakının! Gerçekleştirmek için çaba sarf ettiğiniz bu hakkın peşini bırakmayın! Dillerinize sahip olun, onları faydalı ve gerekli yerlerde kullanın! Sıkıntıya karşı sabırlı olun ki, size güç versin. Şayet bunlara dikkat ederseniz siz benim şiamsınız/ taraftarlarımsınız, benim has adamlarımsınız ve hem hayatta iken hem de öldükten sonra bana en layık olan kişilersiniz.” Önde gelen taraftarlardan birisi ona şöyle cevap verdi: “Kendisini imam olarak kabul ettiğimiz dostumuz, sana vasiyet etmiş ve bu işin sana, sonra da çocuklarına geçeceğini zikretmiş; biz de bunu kabul ettik. O halde bize emrini söyle ki, onu bilelim ve çiğnemeyelim.”³³

³¹ Ahbâru’l-Abbâs, v.74a-84b.

³² Ahbâru’l-Abbâs, v.84b-185a. Bu rivayet, Yunus b. Dabyan’dan aktarılmıştır. O da, Ebû Cafer Muhammed el-Bakır’dan rivayet eden kimselerden aktarmıştır.

³³ A.g.e., v.85a-87b. Bu rivayet, İbrahim b. Seleme’den aktarılmıştır. Şunun da zikredilmesi gerekir ki, burada vasiyeti, Ebû Hâşim’in vefatından çok önce gerçekleşmiş gibi aktaran bir rivayet daha vardır. Bu rivayete göre Ebû Hâşim, Muhammed’in kendisinden ders okuduğu dönemde, taraftarlarına vefatından sonra Muhammed’e tabi olmalarını vasiyet etmiştir.

XI. y.y. da yaşamış meçhul bir müellife ait “*Nebzetun mine't-Târih*” isimli eser, az önce söz konusu ettiğimiz “*Ahbâru'l-Abbas*” isimli el yazması eserin bir muhtasarı olduğu için vasiyet ile ilgili Ahbâr'da zikredilen bilgiler, özet olarak “*en-Nebze*”de de zikredilmiştir.³⁴

Geç dönem tarih kaynaklarına gelince, bu eserler, vasiyetle ilgili olarak büyük bir tarihî değere sahip değildir. Fakat, her ne olursa olsun biz, bu eserlerin de şu veya öteki rivayete dayanarak vasiyetin doğruluğundan şüphe duymadıkları konusunda birleştiklerini söyleyebiliriz. Örneğin İbn Abdirabbih (v.328/940)³⁵ vasiyeti Heysem b. Adiy'e dayanarak nakletmektedir. Fakat, rivayette, özellikle bir bölümünde türetme ve ilave yapıldığını gösteren pek çok ayrıntı ve laf kalabalığı vardır. Bu rivayet, gerçekten Abbasî daveti ve devrimi esnasında meydana gelmiş tarihî olayları anlatmakla birlikte, aynı zamanda Muhammed el-Abbasî'nin daha sonra Horasan'a gönderdiği davetçilerine yaptığı vasiyetle karışmıştır.

Aynı şekilde Makdisî, İbn Asakir, İbnü'l-Esir, İbn Hallikan, İbn Haldun, Makrizî, İbn Tağrıberdî ve Dâvûdî de bu vasiyetin doğruluğunu kabul etmektedir. Ancak, bunların aktardıkları bilgiler, bazen birbirlerine karışmıştır. Çünkü bu bilgiler, kendilerinden asırlarca önce meydana gelmiş olayların gerçeklerini aktarırken, bu yazarların bu olaylara ne kadar dikkat ettikleri ve ne kadar önem verdiklerine bağlıdır. Bundan dolayı, geç dönem tarih yazarlarının kendilerinden önceki kaynaklardan olayları harfi harfine istinsah ettiklerini görmekteyiz. Hatta bu istinsah esnasında isimler, olaylar ve senelerle ilgili affedilemez hatalar ortaya çıkmaktadır.³⁶

Verdikleri bilgiler az ve İslâm'ın siyaset ve akaid tarihi açısından bu önemli vasiyetin tam bir portresini çizmemiz için yetersiz olmakla birlikte, dinî gruplar ve itikâdî mezhepler hakkında yazılan kitapların bize bazı net bilgiler verdiklerini de burada ilave etmemiz gerekmektedir. Fırkalar ve akaid ile ilgili ilk eser yazanlardan Nevbahtî (v.300/912) ile Sa'd el-Kummî (v.~301/913) müştereken şu bilgiyi vermektedir: “*Ebû Hâşim, Muhammed b. Ali b. Abdillâh el-Abbasî'ye vasiyet etmiş, o da bu vasiyeti babası Ali b. Abdillâh'a vermiştir. Ardından Ebû Hâşim Şam'daki eş-Şerât bölgesinde vefat etmiştir. Bunlar,*

³⁴ *Nebzetun min Kitabi't-Tarih*, (Müellifi meçhul), Moskova'da 1960 yılında Doğu Araştırmaları Enstitüsü kontrolünde Rusçaya çevrilmiş, bazı notlar düşülmüş ve fotokopi halinde bir nüsha, v.248b-250b.

³⁵ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, nşr. Mufid Muhammed Kamiha v.dğr., Beyrut, 1407/1987, V, 218-219.

³⁶ Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, Paris, 1899-1906, VI, 56-60; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, Paris, Millî Kütüphane, nr. 2147, V, 460; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Leyden, 1851-1867, V, 38-39; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, Kahire, 1882, II, 228-229; İbn Haldun, *el-Iber*, Kahire, 1384/1967, II, 100; Makrizî, *Muntehabu't-Tezkira*, Paris, Millî Kütüphane, nr. 1514, v.80a-80b; Makrizî, *el-Hitat*, Kahire, 1959, IV, 177; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, nşr. F. Muhammed Şaltût v.dğr., Kahire, 1390-1392/1970-1972, I, 19 (Bu rivayeti İbn Tağrıberdî Rüşd b. Küreyb'den aktarmaktadır.); Dâvûdî, *Umdetu't-Tâlib*, nşr. N. Rıza, Beyrut, ts. (Daru'l Mektebi'l-Hayat), s.281-282.

Râvendiyye fırkasının aşırılarıdır (Ğulât-ı Râvendiyye'dir).³⁷ Eş'arî ise Keysâniyye'den bahsederken şöyle demektedir: "Onlar, Ebû Hâşim'den sonra imamın Muhammed el-Abbâsî olduğunu iddia etmektedirler. Ebû Hâşim, Şam'dan dönerken eş-Şerât bölgesinde vefat etmiş ve burada Muhammed'e vasiyetini bırakmıştır."³⁸ Bağdâdî, Şehristânî ve İsferyânî de bu görüşü desteklemektedir.³⁹

Ancak bu yazarlar, Abbasî hareketinin aslının Keysâniyye ile Hâşimiyye'ye dayandığını kabul etmekle birlikte, Abbâsiyye fırkasını, Keysâniyye'yi itham ettikleri gibi aşırılık veya sapıklıkla itham etmemişlerdir. Onlar, aşırılık veya sapıklığı Cenâhiyye, Mansuriyye, Harbiyye ve Beyâniyye gibi diğer pek çok fırkaya nisbet etmişlerdir.⁴⁰ Belki bu nokta, kitapların bizzat Abbasî Devleti döneminde yazılmış olmasıyla ilgili olabilir. Muhtemelen bu şahıslar, daha açık konuşmaya ve daha fazla açıklama yapmaya cesaret edememişlerdir. Burada bir ilave yapmayı gerekli görüyor ve şöyle diyorum: Bu kitaplar, sapıklık ve aşırılığı yeni devletin kurulmasından sonra Abbâsiyye fırkasından ayrılan ve ona karşı çıkan aşırı Râvendiyye, Rizâmiyye, Muslimiyye, Mukanna'iyye ve Hurremiyye v.b. gibi fırkalara nisbet etmişlerdir. Bu fırkalar, ilk Abbasî döneminde zaman zaman mevcut iktidara karşı isyan etmişlerdir. İşte bundan dolayı bu yazarlar, devleti destekleyen Abbâsiyye ile bu fırkadan kopan diğer fırkalar arasında ayırım yaparak, bu ayrılan fırkaları aşırılık ve sapıklıkla itham etmişlerdir.

Örneğin Taberî,⁴¹ Râvendiyye'yi aşırılıkla itham ederek şunları ileri sürmektedir: "Onlar, İsa b. Meryem'de bulunan ruhun Ali b. Ebî Talib'e, sonra ardı ardına imamlara ve sonunda İbrahim b. Muhammed'e geçtiğini ve onların ilah olduklarını iddia etmişlerdir. Bu fırka, haramları helal saymıştır... Halife Ebû Cafer el-Mansur'a tapmışlardır..." Bu, onların hulûl ve tenasüh prensibini benimsediklerini göstermektedir.⁴² Ancak Taberî, Abbasî yönetiminin aşırılıklarından dolayı onları cezalandırdığına dikkat çekmektedir.

Nevbahtî ile Sa'd el-Kummî, aşırı/ğulât Râvendiyye'nin Ebû Hâşim'in Muhammed'e şu şekilde vasiyet ettiğine inandıklarını aktarmaktadır: "O, imamdır; o Allah'tır; o, her şeyi bilendir. Onu kim tanımışsa dilediğini yapsın.

³⁷ Nevbahtî, a.g.e., s.28; Kummî, a.g.e., s.39.

³⁸ Eş'arî, a.g.e., I, 21.

³⁹ Bağdâdî, a.g.e., s.27-28; Şehristânî, a.g.e., s.15-16; İsferyânî, *et-Tebşîr bi'd-Dîn*, Kahire, 1939-1940, s.75.

⁴⁰ Nevbahtî, a.g.e., s.33-50; Kummî, a.g.e., s.26, 46-47; Eş'arî, a.g.e., I, 5; Bağdâdî, a.g.e., s.227-242; Şehristânî, a.g.e., s.132 v.d.; İbn Hazm, a.g.e., s.180-185; İsferyânî, a.g.e., s.70-74; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red*, İstanbul, 1936, s.118-122.

⁴¹ Taberî, a.g.e., VIII, 83 (Taberî, rivayeti Medâinî'den aktarmaktadır.) Aynı şekilde Makdisî, a.g.e., I, 83.

⁴² Taberî, a.g.e., VII, 505; İbnü'l-Adîm, *Zübdetu'l-Haleb*, Dimeşk, 1951, 1954, I, 59-60; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, Paris, 1895, s.142-143; İbn Haldun, a.g.e., III, 395-396.

İşte bunlar aşırı Ravendilerdir.”⁴³ Böylece görüyoruz ki, her iki müellif de sözü devam ettirerek bu tür bir inancı Abbâsiyye fırkasına değil, ğulât/aşırı Râvendiyeye’ye nisbet etmektedir.

Mes’ûdî⁴⁴ ise Abbâsiyye fırkasından ayrılmış bir diğer fırka olan ve 137/754 yılında Mansur tarafından öldürülmesinden sonra taraftarlarını Ebû Müslim’in imametine çağıran Müslimiyye’ye bazı aşırı görüşler nisbet etmektedir: “O (Ebû Müslim) ölmemiştir, ortaya çıkıp yeryüzünü adaletle dolduruncaya kadar da ölmeyecektir...”

Fakat Abbasî davetinin Horasan’daki faaliyetleri; davetin duayenlerinden ve davetçilerin ileri gelenlerinden olan Hidaş’ın davet ettiği görüşler;⁴⁵ aynı şekilde, davetin Hâşimiyye fırkasından doğan kökleri ve devrim başarıya ulaştıktan sonra ayrılan kolları; işte bütün bunlar, Abbasî davetinin aşırı bir yönünün/yüzünün olduğunu göstermektedir. Ancak davetin bu yüzü, Emevî idaresinden şikayetçi ve rahatsız olan kişilerden mümkün olabildiği kadar fazla taraftar kazanabilmek için Abbasî devriminin ortaya koyduğu bir çok veçhesinden sadece biri idi. Abbasî daveti, bu insanları cezp edecek inançları içeren sloganlar atmak ve mesajlar vermek suretiyle bunu yapıyordu.

Şu ana kadarki anlattıklarımızdan anlaşılacaktır ki, farklı ravilere isnad ettikleri rivayetlerini tartıştığımız temel kaynaklar, vasiyetin tarihî bir hakikat olduğunda müttefiktirler ve bunun, Ebû Hâşim’in Süleyman b. Abdilmelik’i ziyaretinden sonra Şam’dan Hicaz’a dönüş yolunda iken 97-98/715-716 yılında olduğunu zikretmektedirler. Ebû Hâşim eş-Şerât bölgesinde iken ya Emevî halifesinin tertiplemediği bir zehirlenme ya da tabii bir şekilde hastalanma sebebiyle rahatsızlanmış ve bunun üzerine dostlarından kendisini Abbasîlerin merkezi Humeyme’ye götürmelerini istemiştir. Orada bu şekilde Muhammed b. Ali el-Abbasî’ye vasiyet etmiş ve onu, gizli Hâşimî hareketinin imamlığına tayin etmiştir. Ebû Hâşimin çocuğu yoktu; bu sebepten o, taraftarlarına Muhammed el-Abbasî’yi imam edinmelerini emretmişti. Çünkü o, diğerlerinden daha alimdi.⁴⁶ Nasıl olmasın? Çünkü Muhammed, ilmi bizzat Ebû Hâşim’in yanında almıştı. Bundan itibaren Muhammed el-Abbasî, Hâşimî teşkilatını her yönüyle Abbasî teşkilatı haline getirdi.

Rasûllullah (s.a.v.)’ın Amcası Abbas b. Abdilmuttalib

Yeni Abbasî Devleti kurulduktan ve Abbasîler iktidarı ele geçirdikten sonra bir çok münasebetle “Allah’ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetine uyma” arzu ve kararlılıklarını deklare ettiler ve “zalimleri”, yani adalet, emr-i bi’l-maruf

⁴³ Nevbahtî, a.g.e., s.28-29; Kummî, a.g.e., s.39-40, 69-70.

⁴⁴ Mes’ûdî, a.g.e., VI, 186-187; *Ahbâru’l-Duveli’l-Munkatia*, (Müellifi meçhul el yazması bir eser olup Ali b. Zafir el-Ezdi’ye nisbet edilmektedir.), Biritanya Müzesi, nr.3685, v.109b.

⁴⁵ Taberî, a.g.e., VII, 109; V. Vloten, a.g.e., s.98; C. Cahen, a.g.e., s.324 v.d.; Bernard Lewis, “el-Abbâsiyyûn”, *Dâiratu’l-Meârifî’l-İslâmiyye*, (Yeni Baskı).

⁴⁶ *Ahbâru’l-Abbas*, v.79b.

ve nehy-i ani'l-munker prensiplerini uygulamada başarısız olan Emevîleri eleştirdiler. Abbasîler yeni sisteme desteklerini kazanabilmek için fakihler ile hadisçilere yaklaştılar. Böylece Abbasîler, her unsurdan özellikle de devrim esnasında kendilerine yardım ve destek veren aşırı gruplardan uzaklaştılar. Ardından yeni iktidar, her muhalif hareketi ve kızgınlığını ifade etmeye çalışan her isyancıyı şiddetli bir şekilde ezmeye başladı. Çünkü yeni nizam, onların beklediği gibi olmamış veya devrim esnasında attığı sloganların gereğini yapmamıştı.

Abbasîlerin hilâfet davalarını dayandıracakları yeni bir esas bulmaları gerekirdi. Zira Ebû Hâşim'in vasiyeti, otoriteyi ele geçirdikten sonra artık şartlara uygun değildi. Çünkü bu vasiyet, siyâsî açıdan, onları Ali oğullarına bağlayarak hilâfet haklarının İmam Ali b. Ebî Talib (ra)'in oğulları yoluyla kendilerine geldiğini ortaya koyuyor; akaidî açıdan ise, gizli hareketlerine ait köklerin aşırı Keysâniyye ve Hâşimiyye teşkilatına dayandığı ayıbını ifşâ ediyordu. Başka bir ifadeyle, Abbasîlerin, yeni sistemleri için fukaha ve halkın desteğine ihtiyaç duymaları, onları Ebû Hâşim ve onun aşırı teşkilatı ile bağlarını koparmaya ve Kitap ve sünnete sarıldıklarını ilan etmeye sevk eden unsur olmuştur. Abbasîlerin hilafet davaları için yeni temele gelince, bu, Rasûlullah (s.a.v.)'in vefat ederken amcası Abbas'ı varis olarak bırakmasına dayanıyordu. Bundan dolayı imamet, onun çocuklarına ait olacaktı.

İki iddia arasındaki bu değişimin aniden olmadığını söylememiz gerekir. Aksine birinci iddia ile ikincisi arasında bir intikal süreci olmuştur. Bu ara dönemin karakteristik özelliği, esneklik ve belirsizliktir ve özellikle, yöneticiler ile Abbasî halifelerinin hutbeleri ve beyanatlarında tezahür etmektedir. Mesela Ebu'l-Abbas es-Seffah(132/750-136/754) ilk hutbesinde,⁴⁷ Abbasîlerin soylarının babaları tarafından Peygamber (s.a.v.)'e uzandığını vurgulayarak şöyle demektedir: "...Allah takva kelimesini bize yoldaş yaptı ve bizi ona layık hale getirdi; takva ehli olmakla onurlandırdı. Rasûlullah'a akrabalık ve yakınlıkla şerefliendirdi. Bizleri onun babalarından ve soyundan türetti." Sonra Ebu'l-Abbas, "Ehl-i Beyt" in ve Zevi'l-kurba/yakın akrabaların hakkından bahsetmektedir. Bu terimlerin anlamlarında bir esneklik olduğu için bu anlamın yorumunda da rivayetlerin farklı olacağı aşikardır. Sonra Halife, yeni devlet kurulduktan sonra kıpırdanmaya başlayan muhalif gruplara saldırıya geçmektedir. Fakat hutbesinde genel olarak, bazı taahhütlerle tehditleri birbirine karıştırdığı siyâsî bir ustalık ve manevra göze çarpmaktadır. Amcası Davud b. Ali'nin hutbesi⁴⁸ de, Abbasîlerin hak ve hukukuna Halifenin hutbesinden daha çok vurgu yapmasına rağmen, siyâsî tolerans ve Ali oğulları ile Abbasîlerin aralarını bulma çabası açısından ilkinden farksızdı. Davud b. Ali Allah'a hamd ve şükür etmektedir; çünkü O, "Peygamber (s.a.v.)'den miraslarını onlara ulaştırmıştır."

⁴⁷ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, Leyden, 1888, s.467-468; Taberî, a.g.e., VII, 425-426; Mes'ûdî, a.g.e., VI, 97-99; *Nebzetun min Kitabi't-Tarih*, v.292a.

⁴⁸ Taberî, a.g.e., VII, 426-428; Muberrred, *el-Kamil*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kâhire, ts (Dâru'l-Fikri'l-Arabî), IV, 110-111.

Yani, Abbasîler Peygamber (s.a.v.)'in varisleridir ve ondan sonra, insanlar içerisinde hilâfete en layık olanlardır. Ancak Davud b. Ali sözlerini sürdürerek şöyle demektedir: “Şuna dikkat edin! Rasûlullah (s.a.v.)'in vefatından bu güne kadar geçen zaman içinde sizin şu minberinize Emiru'l-Mü'minin Ali b. Ebî Talib ve (eliyle Ebu'l-Abbas'ı işaret ederek) Mü'minlerin Emiri Abdullah b. Muhammed haricinde hiçbir halife çıkmamıştır.” Davud b. Ali asıl konuya dönerek sözlerini şöyle tamamlamaktadır: “Biliniz ki ele geçirdiğimiz hilâfet, İsa b. Meryem'e teslim edinceye kadar bizden çıkmayacaktır.” Fakih el-Evzaî ile Halifenin amcası Abdullah b. Ali arasında Şam'da geçen bir tartışmada Abdullah da, hilâfet hakkının Hâşim oğullarında olduğunu vurguluyor ve Abbasîlerin bu hakka, Şam'da Ali oğulları kanalıyla varis olduklarına dikkat çekiyordu.⁴⁹

Fakat durum, uzun süre bu kapalı ve esnek şekilde kalmadı. Neticede Hâşim oğulları, yönetimdeki Abbasîler ve muhalefetteki Ali oğulları olmak üzere ikiye parçalandı ve zamanla Abbasîlerin ve Ali evladının bakış açıları kristalize oldu. İkinci halife ve devletin gerçek kurucusu olan Mansur, Abbasî bakış açısını son derece açık ve net bir şekilde ortaya koyan ilk şahıs olarak kabul edilmektedir. O, Hicaz'da isyan eden Muhammed en-Nefsüzzekiyye el-Alevî (el-Hasanî) ile karşılıklı yazdıkları mektuplarda⁵⁰ şöyle demektedir: “Biliyorsun ki Peygamber (s.a.v.)'den sonra Abdülmuttalib oğulları içerisinde ondan (Abbas'dan) başka kimse hayatta kalmamıştı; dolayısıyla amcası olarak onun varisi oldu. Sonra bu işi (hilâfeti) Hâşim oğullarından pek çok kişi istedi; ancak ona sadece Abbas'ın çocukları erişti. Sikaye onun işidir; Peygamber (s.a.v.)'in mirası da ona aittir; hilâfet ise onun çocuklarındadır. Cahiliyyede ve İslâm'da, dünyada ve ahirette fazilet ve şeref adına ne varsa, Abbas hepsinin varisi ve murisi(miras bırakanı)dir.”⁵¹

Mansur döneminde, Ali oğulları ile Abbasîler arasındaki siyasî ve fikrî çatışma en şiddetli noktaya ulaştı. Bundan dolayı Mansur, İmam Cafer es-Sadık ile oğlu İsmail'i gözetim altında tutmuş;⁵² ayrıca Abdullah b. Hasan el-Mahd ile Ali ailesinden pek çok kişiyi hapsedmiş ve Muhammed en-Nefsüzzekiyye ile kardeşi İbrahim'i yakalamak için de çok sıkı bir takip başlatmıştı. Sonunda Mu-

⁴⁹ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Haydarabat, 1333/1915-18, I, 170.

⁵⁰ Bu mektupların değerlendirilmesi ile ilgili olarak bk. Cem Zorlu, “Abbâsi Devleti'nin Meşrûiyeti Problemi Çerçevesinde Mansur ile Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin Karşılıklı Yazdıkları Mektupların Analizi”, Akademik Araştırma, Konya, 2001, 1, 5-24. (Çev.)

⁵¹ Mektupların tam metinleri için bk. Mübarred, a.g.e., IV, 113-120; Taberî, a.g.e., VII, 566-571; İbn Abdîrabbih, a.g.e., V, 338-342; Ezdî, *Tarihu'l-Mevsil*, nşr. Ali Habibe, Kâhire, 1387/1967, s. 182-187; İbnu'l-Esir, a.g.e., IV, 115-118; Kalkâşendî, *Subhu'l-Âş'a fi Sinâati'l-İnşâ*, nşr. M. İ. Ü. Hüseyin Şemsuddîn v.dğr. Beyrut, 1407/1987, I, 277-282. Ayrıca bazı kaynaklar bu mektupları özet olarak vermişlerdir: Belâzurî, a.g.e., III, 323-325; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Umem ve'l-Mulûk*, nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut, 1412/1992, VIII, 64-66. Zehebî, *Tarihu'l-İslâm (h. 141-160)*, nşr. Ö. Abdusselam Tedmuří, Beyrut, 1415/1994..., s. 24-26; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr. A. Ebû Müslim v. dğr., Beyrut, 1407/1987, X, 87-89.(Çev.)

⁵² Taberî, a.g.e., VII, 603; Ezdî, a.g.e., s.196.

hammed ile İbrahim'i isyana zorlayarak onların işini bitirdi⁵³ ve Ali oğullarına karşı bu başarısından sonra "el-Mansur" lakabını kullanmaya başladı. "Zafer kazanması için Allah tarafından desteklenen şahıs" anlamına gelen bu lakabın halk arasında manevî bir öneminin olduğu aşikardır. Başka bir ifadeyle bu lakap, beklenen kurtarıcı veya insanların ümit bağladığı beklenen hâmi manalarına gelmektedir.⁵⁴

Mansur bu lakabı almakla Ali oğullarının liderlik iddialarına cevap veriyor ve halka kendi önderliğinin doğru olduğunu gösteriyordu. Mansur, Abdullah b. Hasan el-Mahd'ın, oğlu Muhammed (b. Abdillan) en-Nefsüzzekiyye'nin beklenen mehdî olduğu iddiasına karşılık, "Mehdi, Muhammed b. Abdillan'dır; fakat annesi Hâşimî değildir."⁵⁵ şeklindeki hadisleri yaymıştır.⁵⁶ Böylece Mansur, beklenen Mehdi'nin oğlu Muhammed b. Abdillan el-Mansur olduğunu ortaya koyarak onu veliaht ilan etmek için bir ön hazırlık yapmak istemiştir.

Mansur, o dönemde propaganda silahlarından olan şairleri Abbasî iddiasını yaymaları için teşvik etmiş; ayrıca imametle ilgili kitap yazımını da desteklemiştir. Muhtemelen Abbasî bakış açısını desteklemek için, Mansur'un dostu ve iyi bir kelimacı olan İsa b. Ravza, imamet hakkında bir eser kaleme almıştır. Aynı şekilde Mansur'un dostu Ebû Sehl Fadl b. Nevbaht de imametle ilgili bir kitap yazmıştır.⁵⁷ Bu esnada Abbasîlerin hilâfetle ilgili görüşlerini destekleyen Rasûlullah (s.a.v.)'a, Abdullah b. Abbas (r.a.)'a, İmam Ali b. Ebî Talib (r.a.)'e İmam Cafer es-Sadık'a ve başkalarına nisbet edilen pek çok hadis ve söz neşvünema buldu.⁵⁸ Nitekim bazı rivayetlere göre, bizzat Abdullah b. Hasan el-

⁵³ Bu isyanlar için bk.Cem Zorlu, *Abbasîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyânlar*, Ankara, 2001, s.211-287. (Çev.)

⁵⁴ İbnu'l-Hâik el-Hemedânî, *el-İklîl*, Bağdat, 1931, s.71-72; Neşvân el-Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, Leyden, 1916, s.103. Mansur lakabı, efsanevî veya tarihî rivayetlerde mehdî veya beklenen kurtarıcı şeklinde geçmektedir. Mesela, "Himyer'in Mansuru" ve "Yemen'in Mansuru" buna bir örnektir. Muhtâr'ın taraftarları reislerine "Ey Mansur, öldür!" şeklinde hitab ediyorlardı. Zeyd'in taraftarları da onun "Mansur" olduğu ve Emevîlerin yıkılış vaktinin geldiğini umarak ona böyle hitab ediyorlardı. Abbasî davetinin sloganlarından birisi de, Muhammed el-Abbasî'ye işaret eden "Ya Muhammed, Ya Mansur!" idi. Taberî, a.g.e., V, 350, VII, 182, 434. *Ahbâru'l-Abbas*, v.110a v.d.; Wellhausen, *ed-Devletu'l-Arabiyye*, s.234, 245. Ayrıca bu lakap için bk. Faruk Ömer, "Elkâbu'l-Hulefâi'l-Abbasîyyîn ve Delâletuha'd-Dîniyye-es-Siyâsiyye", Buhûs fi't-Tarihî'l-Abbasî, Beyrut, 1977, s197-226; Hüseyin Atvan, *ed-Da'vetu'l-Abbâsiyye: Mebâdi' ve Esâlib*, Beyrut, ts., (Daru'l-Cil), s173-177. (Çev.)

⁵⁵ Mansur'un oğlu Muhammed b. Abdillan'ın annesi Hâşimî değil Himyeridir. (Bk. Taberî, a.g.e., VIII, 102.) Hadis olduğu iddia edilen bu cümledeki "fakat annesi Hâşimî değildir." ifadesi ile annesi Hâşimî olmayan Muhammed b. Abdillan el-Mansur'un mehdiliğine vurgu yapılmaktadır. (Çev.)

⁵⁶ Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *Kitabu'l-Eğânî*, Bulak, 1284-1285, Leyden, 1306, XII, 85. "...Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Mehdi Muhammed b. Abdillan, bizdendir; ancak annesi bizden değildir. Yeryüzü nasıl zulümle dolmuşsa onu öyle adaletle dolduracaktır."

⁵⁷ Necâşî, *Ricâl*, Bombay, 1917, s.208; Ağa Buzurk, *Zeria ilâ Tesânifi'ş-Şia*, Necef, 1936, II, 331.

⁵⁸ Belâzurî, a.g.e., VI, 63; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *Makâtîlu't-Tâlibiyyîn*, Necef, 1934, Necef, 1965, s.177-178; *Nebzetun mine't-Tarih*, v.239a, 240a, 242a; *Ahbâru'l-Abbâs*, v.5a v.d.; *Ahbâru'd-Duvelî'l-Munkatâa*, v.97b-98a; İbn Asâkir, a.g.e., V, 226-241; Ebû Nuaym, el-

Mahd, bir grup Horasanlıya Hâşim oğullarının en faziletlisi ve efendisi olması dolayısıyla Muhammed b. Ali el-Abbâsî'yi imam ve komutan edinmelerini tavsiye etmiştir.⁵⁹

Böylece Mansur, Ali oğulları ile siyasî ve fikrî bir savaşa girmiştir; bunun bir neticesi olarak da Abbâsî bakış açısı netlik kazanmıştır. Bundan dolayı Mehdi (158/775-169/785) hilâfete geldiği zaman, dönemi nisbeten bir istikrar dönemi olmuş ve o, Abbasîlerin hilâfet haklarının Rasûlullah'ın amcası ve varisi Abbas'a dayandığını deklere etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Abbâsî Şîasının köklerinden bahsederken Nevbahtî şöyle demektedir: "...Ebû Hâşim, Muhammed b. Ali'ye vasiyet etti/görevi devretti... Muhammed ise, imam olarak isimlendirilen oğlu İbrahim'e vasiyet etti/görevi devretti. Abbas oğullarının imameti ilk olarak İbrahim'le kesinlik kazanmıştır. Ebû Müslim daveti onun adına yapmıştır. Daha sonra İbrahim kardeşi Ebu'l-Abbas'a vasiyet etti; Ebu'l-Abbas da Mansur'a Mansur da Mehdi'ye vasiyet etti. Mehdi ise, Abbas oğullarının imameti Muhammed b. el-Hanefiyye ile oğlu Ebû Hâşim kanalıyla aldıkları iddiasını terk ederek imametın Peygamber ve âlinden sonra Abbas b. Abdilmuttalib'e ait olduğu görüşünü ortaya koydu ve onları buna davet ederek şöyle dedi: Abbas, onun amcası ve insanlar arasında Peygambere en yakın kişi olarak onun varisi idi..." Sa'd el-Kummî de bunu desteklemektedir.⁶⁰

Mes'ûdî ise Râvendiyî'nin şunları iddia ettiğini söylemektedir: "Rasûlullah (s.a.v.) vefat ettikten sonra halk içerisinde imamete en layık olan Abbas b. Abdilmuttalib'dir. Çünkü o, onun amcası, varisi ve 'Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (varis olmağa) daha uygundur.'(Enfal,8/75) ayet-i kerimesine göre de onun asabesi(baba tarafından akrabalar)dir. Ancak insanlar onun hakkını gasbetsiler ve Allah onlara bu hakkı geri verinceye kadar, ona zulmettiler." Ayrıca Râvendiyî Ebû Bekir ile Ömer'in imametinden teberrî etmekte; Ali b. Ebî Talib'e biatı da, Abbas'ın "Ey kardeşimin oğlu! Hadi gel sana biat edeyim de senin hakkında iki kişi ihtilafa düşmesin." sözleriyle ona biatı caiz gördüğü için onaylamaktadır.⁶¹

Eş'arî, Mehdi döneminde resmîleşen iddianın, daha önceki iddiadan bir vazgeçme olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir: "Sonra bunlardan (Keysâniyye) bir kısmı görüşlerinden vazgeçerek Peygamber (s.a.v.)'in (kendisinden sonra) Abbas b. Abdilmuttalib'i imam olarak tayin ettiğini onun da Abdullah'ı imamete atadığını iddia etmişlerdir... İşte bunlar, Râvendiyî'dir."⁶² Bu konuda Şehristânî ise Hâşimiyye'nin kollara ayrıldığını ve bunlardan birinin "Nesep bağından dolayı Abbasîlerin hilâfette hakkı vardır. Rasûlullah vefat

İsbehânî, *Hilyetu'l Evliyâ*, Kahire, 1938, I, 315-318; Âmilî, *A'yânu's-Şîa*, Dimeşk, 1936, II, 133, IV, 554, VI, 24, 279.

⁵⁹ *Uyûn ve'l-Hadâik*, s.169 v.d.

⁶⁰ Nevbahtî, a.g.e., s.42-43.

⁶¹ Mes'ûdî, a.g.e., VI, 54-55.

⁶² Eş'arî, a.g.e., I, 21.

ettiğinde amcası Abbas verasete en layık kişi idi.” prensibine davet ettiğini söylemektedir.⁶³

İbn Hazm ise, şu noktalara dikkat çekmektedir: “Râvendiyeye, hilâfetle ilgili olarak, 'Hilâfet, ancak Abbas b. Abdilmuttalib'in oğulları için caizdir ve Abbas, Rasûlullah'ın asabesi ve varisidir. Böyle olunca da Abbas onun makamına varis olmuştur.' görüşlerini taşımaktadır.” Ayrıca İbn Hazm bunlara cevap olarak şöyle demektedir: “Durum böyle olsa bile, bu malda caiz olur. Makama gelince, dinlerde ona asla varis olunamaz. Gerçekten, Peygamber (s.a.v.) vefat ettiğinde Abbas hayatta idi. Ancak o, bu konuda asla kendisi için hiçbir hak iddia etmemiştir.”⁶⁴

İbn Hazm'ın bu son yorumu, Abbasîlerin siyasî arzularının tarihine hızlıca bir göz atmamızı gerektirmektedir. Kaynaklar, Rasululah (s.a.v.)'in vefatından sonra hilâfeti elde etmek için Abbas b. Abdilmuttalib'in herhangi siyasî bir arzundan bahsetmemektedir.⁶⁵ Abbas, ilk Müslüman olanlardan değildi. Çünkü -büyük bir ihtimalle- o, 8/630 yılındaki Mekke fethinden kısa bir süre önce İslâm'a girmişti. Bununla birlikte Rasûlullah (s.a.v.), hacılara su ikramı (sikaye) işinin sorumluluğunu fetihten sonra da onda bırakmıştı. Abbas, Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra Ali b. Ebî Talib'i desteklemiştir. Ancak, görülmektedir ki, Abbas'ın Mekke'nin haremi ile ilgili İslâm'dan önceki ve sonraki dinî konumu, keza Peygamber'le akrabalığı ve yaşlılığı, insanlar arasında şöhretini artırmış ve daha sonra Abbasîler de bunları, hilâfet haklarını güçlendirmek için bir dayanak olarak almışlardır. Bundan ötürü Mansur, Muhammed en-Nefsüzzekiyye'ye cevabında şöyle demektedir: “Allah kadınları; amcalar, babalar, baba tarafından akrabalar ve veliler gibi tutmamıştır. Çünkü Allah, amcayı baba yerine koymuştur.”⁶⁶ Yine şöyle devam etmektedir: “Biliyorsun ki, Cahiliyye döneminde bizim kutsal ve şerefli görevimiz, çok muhterem hacılara su dağıtmak ve zezemi idare etmek idi. Bu işler, kardeşleri içerisinde Abbas'a nasip olmuştu.”⁶⁷

Abdullah b. Abbas'ın⁶⁸ da siyasî bir hırsı ve arzusu olmamıştır ve onun Ali oğulları ile ilişkileri gayet iyi idi. Abbasî karakteri taşıyan bazı rivayetler, onu Emevî sarayında Abbasîlerin hakkını savunan bir görüntü içerisinde sunsalar bile, İbn Abbas'ın zaman zaman sadece Abbasîlerin hakkına değil, genel anlamda Hâşimîlerin hakkına da dikkat çektiği kabul edilmektedir. Diğer yandan Abdullah b. Zübeyr, hem Abdullah b. Abbas'ı hem de Muhammed b. el-Hanefiyye'yi kendisine biat etmedikleri için Taif'e sürmüştür.

⁶³ Şehristânî, a.g.e., s.112.

⁶⁴ İbn Hazm, a.g.e., s.90-92.

⁶⁵ İbn Sa'd, a.g.e., IV, 1-20; Belâzurî, a.g.e., IV, 7-31; İbn Habib, *Muhabber*, Haydarabat, 1942, s.164-165; Dâiratu'l-Maârif, “Abbas” maddesi.

⁶⁶ Taberî, a.g.e., VII, 568

⁶⁷ Taberî, a.g.e., VII, 571.

⁶⁸ Belâzurî, a.g.e., IV, 39-75; *Ahbâru'l-Abbas*, v.9b, 12a, 36b.

Dolayısıyla Abbasî ailesinin siyasî arzuları, siyasî açıdan aktif olan Ali b. Abdullah b. Abbas'ın⁶⁹ ortaya çıkmasıyla belirgin hale gelmiştir. Bu yüzden Emevî yönetimi, ona şüpheli ve ihtiyatlı bir nazarla bakıyordu. Ancak Abdülmelik b. Mervan, onun yanına sık sık uğruyordu. Çünkü, onunla bir çatışmaya girmenin halk arasında onun şöhretini artırabileceğini düşünüyordu. I. Velid ise, onu hapsedti ve onu sopayla dövdü; sonra da eş-Şerât'a sürdü. Bunun üzerine o da, ikamet yeri olarak Humeyme'yi seçti. Ali el-Abbasî'nin 118/736 yılında vefatından sonra, Abbasîler arasında güçlü bir şahsiyet olarak oğlu Muhammed⁷⁰ ortaya çıktı. Muhammed el-Abbasî'nin Ebû Hâşim'le ilişkisi, bir dostluk ve öğrencilik ilişkisi idi. Görünen o ki, onun Abdullah b. Hasan'la ilişkisi de iyi idi. Ne var ki, burada ben bir ilave yapmayı gerekli görüyorum. Bana göre, Emevîlere yönelik Hâşimî muhalefeti, Emevî iktidarı güçlü kaldığı müddetçe yek vücud halinde idi. Fakat, Emevî yönetimi zayıflamaya ve Emevî Devleti'nin yıkılabileceği arzusu artmaya başlar başlamaz, Hâşim oğulları içerisinde, Hâşimî muhalefetin birliğinin parçalanmasına neden olan farklı önderlikler ortaya çıkmıştır.

Burada bizce önemli olan husus, dostu ve öğrencisi Muhammed el-Abbasî'ye meşhur vasiyetiyle görevi devrederek ona davetçi ve taraftarlarının isimlerini veren kişinin bu Ebû Hâşim olmasıdır. Çünkü bu sayede önderlik Ali oğullarından Abbasîlere intikal etmiştir. Ebû Hâşim (Bu şahıs Fatima soyundan olmayan bir Ali evladıdır.) ile Muhammed el-Abbasî arasındaki bu yakınlaşma, hem Hanefî (Muhammed b. el-Hanefî'ye nisbet olarak) hem de Abbasî iddialarının Fatima neslinden gelen -yani Hasan oğulları ve Hüseyin oğulları- Hz. Ali evladınca reddedildiğini ve kabul edilmediğini ileri süren rivayetlerin ışığında yorumlanabilir. Nitekim Abbasî davetçileri, taraftarlarını Zeyd b. Ali'nin hareketine katılmaları veya Horasan'daki oğlu Yahya'ya yardım etmeleri hususunda uyarılmışlardı. Yine Ebû Müslim el-Horasanî Abdullah b. Muaviye b. Cafer b. Ebî Talib'i öldürmüştü.⁷¹ Çünkü, Horasan birden fazla daveti kaldıramazdı; tabî ki bu davet de Abbasî daveti olacaktı.

Böylece, Abbasî davetinin devrimci filizlerinin, Abbasîler adına gizli davetin haklı olarak ilk organizatörü kabul edilen Muhammed b. Ali el-Abbasî çevresinde oluştuğunu görmekteyiz. Ondan sonra davetin önderliği oğlu İmam İbrahim'e⁷² geçmiştir. Davet onunla, Horasan ordusunun 132/749-750 yılında Kûfe şehrine girmesi ve Ebu'l-Abbas'ın yeni devletin ilk halifesi olarak ilan edilmesi ile sonuçlanan yeni ve aktif bir çehre kazanmıştır.

⁶⁹ Belâzurî, *a.g.e.*, IV, 97-105; İbn Sa'd, *a.g.e.*, V, 229; *Ahbâru'l-Abbas*, v.62b, 64b, 69a; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, III, 207.

⁷⁰ Belâzurî, *a.g.e.*, IV, 107-117; *Ahbâru'l-Abbas*, v.73b, 78b, 79a, 87a.

⁷¹ *Ahbâru'l-Abbas*, v.110a, 115b; *Nebzetun min Kitabi't-Tarih*, v.255a; Ebu'l-Ferec, *Egânî*, XI, 74; Aynı zamanda bk.Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyin*, Kahire, 1948, II, 85.

⁷² Faruk Ömer, "*İbrahim el-İmam*", *Dâiratu'l-Maârifî'l-İslâmiyye*, (Yeni Baskı).

Sonuç

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, Abbasîlerin “*Ebû Hâşim’in Vasiyeti*” ne davetleri, - temel kaynakların çoğunun tespit ettiği gibi onun tartışılmaz bir tarihî hakikat olmasını bir tarafa bırakırsak- Abbasî davetinin içerisinden geçtiği şartların gerektirdiği kaçınılmaz siyasî bir zorunluluk idi. Abbasî davetinin başarısındaki sır, onun değişik yüzlerle ortaya çıkması ve Emevî yönetimine muhalif gruplar içerisinden mümkün olabilecek en çok taraftarı kazanabilmek için farklı farklı sloganlar ve prensipler ortaya atmasıdır. Devrimi gerçekleştirdikten sonra Abbasîler, görüşlerini değiştirerek hilâfet haklarını, Abbas’ın Rasûlullah’ın amcası ve varisi olması iddiası üzerine kurdular. Çünkü onların, başta hadisçi ve fıkıhçılar olmak üzere Müslüman “toplum”un desteğine ihtiyaçları vardı ve yeni devleti, her ayrılıkçı ve muhalif grubu kontrol altında tutabilecek güçlü bir Horasan ordusu destekliyordu.